

ΓΥΝΑΙΚΑ & ΑΘΛΗΣΗ

ISSN 1109-4141

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ
ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ ΚΑΤΑ ΣΤΟΙΧΙΑ Ε.Π.Ε.Α.Σ.

ΟΙ ΕΠΙΡΡΟΕΣ ΤΗΣ
ΑΛΛΗΛΟΔΡΑΣΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ-
ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΒΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ
ΣΤΗ ΔΙΑΦΥΛΙΚΗ
ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΟΥ
ΟΛΥΜΠΙΑΚΟΥ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

Νίκος Πατσαντάρας

*Λέκτορας της Αθλητικής Κοινωνιολογίας
Τ.Ε.Φ.Α.Α., Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών*

Περίληψη

Η “δομικά διασφαλισμένη” διχοτόμηση κατά βιολογικό φύλο των επικοινωνιακών πρακτικών στον ολυμπιακό αθλητισμό θεωρείται μέχρι σήμερα ως μια αυτονόητη μέθοδος, η οποία είναι επακόλουθο της βιολογικής διαφορετικότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Πραγματώνεται δε, όπως γίνεται αντιληπτή στα πλαίσια της αθλητικής επιστήμης, χάριν της ισονομίας, όπως επιβάλλει το σύστημα των ολυμπιακών αξιών. Σκοπός της μελέτης αυτής είναι να διερευνηθεί εάν και κατά πόσο οι αλληλεπιδράσεις βιολογικών και κοινωνικοπολιτισμικών παραμέτρων, σε συνδυασμό με τις κοινωνικές και ιστορικές καταβολές του ολυμπιακού φαινομένου, “αποσυνθέτουν” ενδεχομένως το προβαλλόμενο από την αξία της κοινωνικής ισονομίας νόημα της διχοτόμησης αυτής και παράγουν διακρίσεις και ανισότητες μεταξύ των δύο φύλων, φυσικά εις βάρος των γυναικών. Μήπως διεισδύει

Αλληλογραφία

*Νικόλαος Πατσαντάρας
Μεσολογίου 67, Βύρωνας 172 37, Αθήνα
Τηλ. 210-9702112, 6977618994
e-mail: npatsant@phed.uoa.gr*

INTERACTIVE INFLUENCES
OF SOCIO-CULTURAL
AND BIOLOGICAL
PARAMETERS
IN THE GENDER
ORGANIZATION
OF THE OLYMPIC GAMES

Nikos Patsandaras

*Lecturer of Sport Sociology, Department of Physical
Education and Sport Sciences, National and
Kapodistrian University of Athens, Greece*

Abstract

The “structurally secured” gender classification and demarcation-dichotomy in Olympic sports—based on the biological “difference” between men and women and enforced by the Olympic value system— has been considered, until today, an “unavoidable” and standard practice. That which differentiates this study from other related ones is that it takes into consideration the particular and specific “value system”, including the “meanings” associated with “difference” in the Olympic sports phenomenon. The study examines the socio-cultural derivations, originating from cultural practices within the social-historical specificity that are enforced in the name of gender equity and equality. Specifically, to what extent the interrelations between biological and socio-cultural parameters, in combination with the social and historical contexts of the Olympic phenomenon “disintegrate” the advocated legitimate values

Correspondence

*Nikos Patsandaras
Messologiou 67, Vironas 172 37, Athens
Tel. 210-9702112, 6977618994
e-mail: npatsant@phed.uoa.gr*

ακούσια η διαφυλική διχοτόμηση πέρα από τα όρια της αγωνιστικής ολυμπιακής αθλητικής επικοινωνίας και σε άλλα επίπεδα μεταλλάσσεται το νόημά της από κοινωνικοπολιτισμικές αιτιότητες, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προϋποθέσεις κοινωνικών διακρίσεων μεταξύ των φύλων, όσον αφορά, π.χ., τη στελέχωση των ολυμπιακών οργανωτικών σχημάτων;

Λέξεις-κλειδιά: Διχοτόμηση του φύλου, βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο, ισονομία, ολυμπιακές αξίες, ανδροκεντρισμός.

of social equity and gender equality. Namely, how this gendered demarcation reproduces social exclusions, gendered inequalities and social discrimination, mainly at the expense of women. Despite the comparatively accelerated integration of women in Olympic competitive sports, due to the elimination of “formal” obstacles and established socio-cultural prohibitions, women are still under-represented in comparison to men— not only in Olympic sports, but in decision-making positions of power and responsibility in sport-governing bodies, such as the IOC.

Key words: Gender classification, gender demarcation/dichotomy, biological gender (sex), gender equity, Olympic values, adrocentricism

Εισαγωγικές σκέψεις

Τη χρονική περίοδο που επιδιωκόταν η ανασύσταση των Ολυμπιακών Αγώνων, τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα, αναπτύσσονται αφ' ενός μεν ουσιαστικοί προβληματισμοί, οι οποίοι στοχεύουν στην ανατίμηση της κοινωνικής αξίας του ανθρώπινου σώματος και αφ' ετέρου ενισχυμένες επιστημονικά κοινωνικές αντιλήψεις που αποσκοπούν στον αποκλεισμό των γυναικών από δημόσιου χαρακτήρα δραστηριότητες, όπως αυτή της συμμετοχής τους στον ολυμπιακό αθλητισμό (Καμπερίδου, 2004). Στα πλαίσια των επιστημών, που επικεντρώνουν το ενδιαφέρον τους στο ερώτημα εάν η ενσχόληση της γυναίκας με τον αγωνιστικό αθλητισμό μπορεί να είναι κοινωνικά επιλήψιμη, βιολογικά και ψυχικά επιβλαβής γι' αυτήν, συναντάμε αυτήν την εποχή έντονες αντιπαραθέσεις. Οι απόψεις, που συνηγόρησαν προς αυτήν την κατεύθυνση, ήταν κυρίως ιατρικής προέλευσης (Moebius 1908, Cachay 1988) και γύρω από αυτές δομήθηκε και κατασκευάστηκε στα πλαίσια του ολυμπιακού αθλητισμού

ο κοινωνικός μύθος του “αδύνατου” φύλου. Οι επικλήσεις στις απόψεις της ιατρικής, αλλά και σε αντίστοιχες της ψυχολογίας (Weininger 1917, Pfister 1990), ήταν γενικά συνηθισμένο φαινόμενο, όταν οι γυναίκες απειλούσαν κοινωνικά ανδροκρατούμενους χώρους. Αλλά και η φιλοσοφία και η ανθρωπολογία καταπιάστηκαν συστηματικά με την ψυχή και τη φύση της γυναίκας για να τεκμηριώσουν και να περιχαρρακώσουν αξιόπιστα σε σχέση με το πνεύμα της εποχής τον κοινωνικό της αποκλεισμό (Pfister 1998). Σύμφωνα με τις κυρίαρχες εθιμοτυπικές, κοινωνικές και επιστημονικές αντιλήψεις της εποχής, από τη γυναικεία οντότητα έλειπαν εκείνα τα ψυχικά απαιτούμενα και οι φυσικές δυνατότητες που θα τις καθιστούσαν ικανές να συμμετάσχουν ισόνομα με τους άνδρες στον αθλητικό ανταγωνισμό. Τα επιχειρήματα, επομένως, επί των οποίων βασιζόταν ο αποκλεισμός των γυναικών από τον αγωνιστικό και κατ' επέκταση από τον ολυμπιακό αθλητισμό, σχετίζονταν με τις κρατούσες αντιλήψεις για το κοινωνικό νόημα του σώματος, την ηθική, την αισθητική και τις κοινωνικές αποστολές της

θηλυκής οντότητας (Patsantaras & Kamberidou, 2006). Μια στρατηγική περιορισμού του γυναικείου ενδιαφέροντος προς τον ολυμπιακό αθλητισμό ήταν ο χαρακτηρισμός κάποιων αθλημάτων ως επικίνδυνων για τη θηλυκή οντότητα. Καθοριστικό παράγοντα αποκλεισμού της γυναίκας αποτέλεσαν τόσο οι δομές και οι θέσεις της ΔΟΕ όσο και της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Κλασικού Αθλητισμού (IAAF), οι οποίες ήταν εξαιρετικά συντηρητικές, σε αντίθεση, π.χ., με την Παγκόσμια Ομοσπονδία Κολύμβησης (FINA), η οποία κρατούσε μια περισσότερο φιλελεύθερη στάση απέναντι στα γυναικεία αθλητικά ζητήματα. Φυσικά το δεδομένο αυτό δεν στερείται κοινωνικών αιτιών και εξηγήσεων που ως βάση έχουν την ιδιαίτερη φύση των αθλημάτων και τη σχέση τους με τις περί φύλου κοινωνικοπολιτισμικές αντιλήψεις της εποχής (Πατσαντάρας, 2006). Ο αποκλεισμός, έτσι, υπαγορευόταν σε αντιστοιχία με το κοινωνικό περιβάλλον και τη δομική ιδιαιτερότητα των αθλημάτων με διαφορετικό τρόπο. Όμως, τα κριτήρια ηθικών, αισθητικών κ.λ.π. αξιολογήσεων της οποιασδήποτε κοινωνικής επικοινωνιακής πρακτικής μεταβάλλονται στον κοινωνικό χώρο και χρόνο (Patsantaras, 1998), όπως επίσης μεταβάλλεται η γνώση μας που σχετίζεται με το γυναικείο σώμα και τις δυνατότητές του για επιδόσεις.

Αν και έχει παρέλθει μια δεκαετία που περάσαμε το κατώφλι του νεότερου ολυμπιακού αιώνα, διαπιστώνουμε παρ' όλες τις ρητορικές διακηρύξεις του ολυμπιακού κινήματος περί ισονομίας και ισότητας μεταξύ των δύο φύλων σε όλα τα επίπεδα (Ολυμπιακή Χάρτα/18. 07. 1996, παράγραφος 5, κανονισμός 2) ότι ναι μεν ο αριθμός των γυναικών στα πλαίσια του ολυμπιακού αθλητισμού προσεγγίζει βαθ-

μηδόν εξισωτικά αυτόν των ανδρών, όμως, όσον αφορά τη στελέχωση της θεσμικής εξουσίας, οι γυναίκες αποτελούν μειονότητα. Η εικόνα της ΔΟΕ μέχρι το 1981 ήταν αποκλειστικά ανδρική. Επίσης, και σήμερα οι γυναίκες στη ΔΟΕ αποτελούν μια μειονότητα. *Επί συνόλου 115 μελών μόνο τα 15 είναι γυναίκες* (www. Athens 2004. com). Ωστόσο, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι η αυξητική τάση σχετικά με τη συμμετοχή της γυναίκας στα ολυμπιακά αγωνιστικά δρώμενα δεν υποδηλώνει φυσικά ότι άλλαξε την τελευταία εκατονταετία η φυσιοβιολογική δομή της γυναικείας οντότητας. Σίγουρα, όμως, υποδεικνύει εμφανέστατα ότι άλλαξαν ριζοσπαστικά καθοριστικοί, σχετικά με τις αντιλήψεις περί κοινωνικού φύλου, κοινωνικοπολιτισμικοί παράγοντες. Μάλιστα σήμερα μπορούμε επιστημονικά να υποθέσουμε ανεμπόδιστα ότι στην κοινωνική περιοχή του ολυμπιακού αθλητισμού η διασφαλισμένη θεσμικά διχοτόμηση, κατηγοριοποίηση των αθλητικοαγωνιστικών επικοινωνιακών πρακτικών σε ανδρικές και γυναικείες, που πραγματώνεται "χάρη της ισονομίας", ενδεχομένως να δημιουργεί σε συνδυασμό με την ιστορικότητά του προϋποθέσεις εμφάνισης κοινωνικής ανισότητας σε άλλα επίπεδα μεταξύ των δύο φύλων (Patsantaras & Kamberidou, 2006).

Η αλληλεπίδραση μεταξύ της σχετικά "αμετάβλητης" βιολογικής διαφορετικότητας και του συνεχώς μεταβαλλόμενου κοινωνικοπολιτισμικού περιβάλλοντος δεν οδηγεί σε προκαθορισμένα αλλά σε ενδεχόμενα αποτελέσματα. Οπωσδήποτε και διασυνδέονται άμεσα οι αθλητικές επιδόσεις με βιολογικά δεδομένα. Όμως, πολιτισμικές συγκρίσεις δείχνουν ότι αυτά τα βιολογικά δεδομένα δεν είναι "αδιάφορα" και στατικά μεγέ-

θη όσον αφορά τους διασυσχετισμούς τους με ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον. Επομένως, ενδέχεται σε διαφορετικούς πολιτισμικούς τόπους και σε διαφορετικούς κοινωνικούς χρόνους να έχουν αυτά εντελώς διαφορετικό νόημα, διαφορετική εξέλιξη και σημασιολογία. Οι πραγματικά υφιστάμενες βιολογικές διαφορές μεταξύ των δύο φύλων αποτέλεσαν μάλλον αφορμή παρά αιτία αποκλεισμού της γυναίκας από τα ολυμπιακά δρώμενα. Επιδίωξή μας στα πλαίσια της διερευνητικής αυτής μελέτης είναι να οριοθετήσουμε εκείνα τα θεωρητικά πλαίσια, εντός των οποίων θα μπορούν να ανελιχθούν κάποιοι προβληματισμοί περί της σχέσης των φύλων στον ολυμπιακό αθλητισμό.

Ο εγγενής κοινωνικοπολιτισμικά ανδροκεντρικός χαρακτήρας της αγωνιστικής ολυμπιακής επικοινωνίας και οι αξιώσεις περί ισονομίας των φύλων

Φέρνοντας στο επίκεντρο του αθλητικο-επιστημονικού μας ενδιαφέροντος την κοινωνικοϊστορική διαδρομή του “νεότερου” ολυμπιακού αθλητισμού μπορούμε με σαφήνεια να του προσάψουμε έναν ανδροκεντρισμό, φυσικά όχι αναίτια. Οι αντιλήψεις της εποχής, οι οποίες ανεδείκνυαν τον άνδρα, την ανδρική αντίληψη ως μέτρο αξιολόγησης όλων των κοινωνικών διεργασιών, γεγονότων και καταστάσεων ήταν ιδιαίτερα παγιωμένες στους ευρωπαϊκούς κύκλους της αθλητικής και ευρύτερης κινητικής κουλτούρας (Καμπερίδου & Πατσαντάρας, 2005; Καμπερίδου, 2006). Κυρίαρχα η ιατρική και μετέπειτα μία στο ξεκίνημα ιατρική-αθλητική έρευνα και εκκολλαπτόμενη τότε προπονητική επιστήμη, συνηγόρησαν προς αυ-

τήν την κατεύθυνση, φυσικά επειδή η παραγωγή, η διαχείριση και η διερμηνεία των επιστημονικών δεδομένων ήταν κατά κανόνα ανδρική υπόθεση (Πατσαντάρας, 2006).

Πέραν αυτού συγκρινόμενες οι αθλητικές ή οι γυμναστικές γενικότερα επιδόσεις και ικανότητες των γυναικών με αυτές των ανδρών σε μια “οριοθετημένη” από τους άντρες κλίμακα αξιολόγησης αθλητικών επιδόσεων, ικανοτήτων και επιδεξιοτήτων, προσδιορίζονταν ως υπολειπόμενες τόσο αθλητικού όσο και ευρύτερου κοινωνικού νοήματος. Ακόμα και κατά τις δεκαετίες '60 και '70 σύμφωνα με μερικώς “αθλητιατρικές” πλέον απόψεις οι γυναίκες δεν ενδείκνυται να ασχολούνται με αγωνίσματα αντοχής (Bausenwein, 1976). Ωστόσο, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε ότι δεν υπήρχε κανένας νόμος, καμία θεσμική διάταξη ή έστω και η παραμικρή κανονιστική υπόδειξη που να απαγορεύει ή να αποκλείει με σαφήνεια τη συμμετοχή της γυναίκας στον αγωνιστικό αθλητισμό και στη γυμναστική (Hermann, 1903; Wahl, 1990; Williamson, 1991). Ο αποκλεισμός των γυναικών από δημόσιους ρόλους στα ισχύοντα κοινωνικά πλαίσια ήταν αυτονόητος (Χαραχούσου, 2003; Καμπερίδου, 2004).

Ο ρόλος της γυναίκας προσδιοριζόταν σαφέστατα ως δευτερεύουσας σημαντικότητας κοινωνικός ρόλος και περιοριζε τη δραστηριότητά της κατά κανόνα στις οικογενειακές υποχρεώσεις και στις οικιακές λειτουργίες. Έτσι, διευρύνθηκε και παγιώθηκε κοινωνικά ο μύθος περί του αδύνατου φύλου στην καθημερινή κοινωνική αντίληψη, φυσικά ενισχυμένος από διαφορετικές θεωρητικές επινοήσεις και ιδεολογικά τεχνάσματα ανά κοινωνία. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, πριν

και μετά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο, όταν ήδη άρχισαν στην Αγγλία ή τη Γαλλία να διεξάγονται αθλητικοί αγώνες ή αθλητικά παιχνίδια γυναικών, η Γερμανία και πολλές άλλες χώρες της Ευρώπης έβλεπαν με σκεπτικισμό αυτές τις τάσεις. Σε αυτές τις κοινωνίες δεν ήταν δυνατή η διασύνδεση του νοήματος του αθλητικού αγώνα με τα καθοριζόμενα από τους άνδρες ισχύοντα πρότυπα της θηλυκότητας και της καθοριζόμενης από αυτά τα πρότυπα γυναικείας συμπεριφοράς. Ο κατάλογος των αθλημάτων, από τα οποία οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες, συνεπώς δεν είχαν πρόσβαση, όχι εξαιτίας κάποιων βιολογικών δεδομένων ή αθλητικών κανονισμών, αλλά εξαιτίας κοινωνικοπολιτισμικών κανόνων και εθιμοτυπικών αντιλήψεων, ήταν πάρα πολύ μεγάλος και διαφορετικός κατά κοινωνία (Wahl, 1990; Williamson, 1991; Πατσαντάρας, 2006a). Το γεγονός δε του εγγενούς χαρακτηρισισμού πολλών αθλημάτων ως τυπικά ανδρικών δημιουργούσε πολλές δυσκολίες πρόσβασης στη γυναίκα, για την οποία ίσχυε και ακόμα σήμερα τουλάχιστον κοινωνικά υποβόσκει η παραδοσιακή αντίληψη ότι δεν αντιστοιχούν στη γυναικεία, στη θηλυκή οντότητα. Η ενασχόληση της γυναίκας με αυτά έχει ως τίμημα τη θυσία της θηλυκότητας, η οποία μετασχηματίζεται σε “ανδρογυναικότητα” (Καμπερίδου, 2005).

Οι σχετικές με τον αγωνιστικό αθλητισμό, αλλά και με τη διάνοηση ή τον στοχασμό, δραστηριότητες και επιδόσεις θεωρούνταν και χαρακτηριζόνταν ως αναξιοπρεπείς για τη γυναίκα, ως μη ενδειγμένες για τη γυναικεία φύση και τη θηλυκότητα (Weininger, 1917). Η συναισθηματικότητα, π.χ., είχε προσδιορισθεί ως κύριο χαρακτηριστικό των γυναικών και ως ένα συστατικό στοιχείο της θηλυ-

κότητας, το οποίο ερχόταν σε αντίθεση με τα νοήματα της αγωνιστικής ολυμπιακής επικοινωνιακής πρακτικής (Patsantaras et al., 2005). Ειδικά την περίοδο εμφάνισης του ολυμπιακού κινήματος (19^{ος} αιώνας και μετά), η συναισθηματικότητα κατανοείται στην κοινωνική καθημερινότητα ως κάτι θηλυκό, ως αντιδιαστέλλουσα προς τη λογική έννοια. Η λογική σύμφωνα με τα ισχύοντα κοινωνικά στερεότυπα γινόταν αντιληπτή ως συστατικό στοιχείο του ανδρισμού. Η ολυμπιακή αγωνιστική επικοινωνιακή πρακτική δεν είχε χώρο για συναισθηματισμούς. Έτσι, μεταξύ των κοινωνικών ατόμων που ήταν “φορείς” της λογικής και εκείνων που ήταν “φορείς” της συναισθηματικότητας, αναπτύχθηκε μια ανισότητα όσον αφορά τη συμμετοχή τους στις κοινωνικές διεργασίες (Πατσαντάρας, 2006). Δημιουργήθηκαν, επομένως, προϋποθέσεις αξιολογικής ιεράρχησης μεταξύ ανδρικών και γυναικείων κοινωνικών ρόλων και δραστηριοτήτων.

Σύμφωνα με τις κυρίαρχες κοινωνικοπολιτισμικές αντιλήψεις της εποχής, τις οποίες υιοθέτησε και ο Coubertin, η γυναίκα στον ρόλο της συζύγου και μητέρας ολοκλήρωνε και εξαντλούσε τη φυσική και κοινωνική της αποστολή. Οι συνεργάτες του Coubertin και τα λοιπά μέλη της ΔΟΕ εμφάνιζαν σχεδόν μια ολοκληρωτική προσαρμογή στις πατερναλιστικές του απόψεις. Η συμμετοχή της γυναίκας σε δημόσιου χαρακτήρα κοινωνικές διεργασίες, όπως ο ολυμπιακός αθλητισμός, γινόταν αντιληπτή ως ένα είδος κοινωνικής ηθικής απόκλισης. Στα πλαίσια αυτά καλλιεργήθηκε μια ανδροκεντρική ηθικοποίηση της ολυμπιακής αγωνιστικής επικοινωνίας κατά τα αρχαιοελληνικά πρότυπα από τον Coubertin. Έτσι, η ενασχόληση της γυναίκας με την αγωνιστική ολυμπια-

κή πραγματικότητα, η οποία είναι δημόσια πράξη, μπορούσε εύκολα να χαρακτηριστεί και ως ηθική παραβίαση (“Υβρις”). Επομένως, ήταν ηθικά ανεπίτρεπτη εφόσον αντιβαίνει στη φύση της γυναίκας, η οποία περιορίζει ταυτόχρονα τον ρόλο της στην ιδιωτικού χαρακτήρα περιοχή της οικογένειας.

Το νοηματικό περιεχόμενο της ολυμπιακής επικοινωνιακής πρακτικής (Patsantaras et al., 2005) καθοριζόταν από τις περί αθλητισμού αντιλήψεις του άνδρα (πράγμα που και σήμερα γίνεται απλά, όμως, με αθόρυβο τρόπο) και σε σχέση με αυτή τη φυσικότητα αξιολογούσε και εκτιμούσε η ΔΟΕ την οποιαδήποτε γυναικεία αξίωση για συμμετοχή. Η γυναικεία οντότητα στον ολυμπιακό αθλητισμό, στην αρχή σε αθλητικοαγωνιστικά επίπεδα και μέχρι σήμερα σε θεσμικά επίπεδα, δεν είχε δυνατότητα αυτοπροσδιορισμού, αλλά ως υπόθεση των ανδρών ήταν ετεροπροσδιορίσιμη (Bennett, 1998). Αν και ο “ολυμπισμός” κατά τον ιδρυτή του, όπως φαίνεται από μια ενδελεχή διερεύνηση των γραπτών του κειμένων, επεδίωκε την κοινωνική ενεργοποίηση βασικών, θεμελιωδών αξιών του διαφωτισμού, εντούτοις η αξία της φυσικής ισότητας των ανθρώπινων υποκειμένων, όπως αυτή μπορούσε να αντανakλασθεί από μια ισόνομη μεταχείριση των δύο φύλων στον ολυμπιακό αθλητισμό δεν υιοθετήθηκε από το ολυμπιακό κίνημα (Πατσαντάρας, 2006).

Οι προοπτικές προσέγγισης της ισότητας των φύλων στον ολυμπιακό αθλητισμό. Η βιολογική διαφορά ως αναλυτική κατηγορία

Οι ευρύτεροι κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί των αρχών του 20^{ου} αιώνα έδωσαν τη δυνατότητα στη γυναίκα να

επιδιώξει ισόνομη και ισότιμη κοινωνική μεταχείριση. Ως εργαλείο για τον σκοπό αυτό χρησιμοποιήσαν κυρίως την περίοδο αυτή οι γυναίκες την κοινωνική θεωρία της “διαφοράς (βιολογικής) των φύλων”. Στα πλαίσια της θεώρησης αυτής εμφανίζεται η βιολογική διαφορά μεταξύ ανδρών και γυναικών ως καθοριστικός παράγοντας διαμόρφωσης μιας διαφορετικής κλίμακας αξιολόγησης των γυναικών και ανδρικών κοινωνικών διεργασιών. Αυτό σήμαινε και συμμετοχή στον ολυμπιακό αθλητισμό υπό διαφορετικές, όμως, προϋποθέσεις, υπό διαφορετικούς όρους, υπό διαφορετικά πολλές φορές κανονιστικά πλαίσια και με περιορισμό όσον αφορά τη δυνατότητα πρόσβασης σε πολλά ολυμπιακά αθλήματα. Η διαφορετικότητα των φύλων ήταν επακόλουθο αποτέλεσμα βιολογικών προσεγγίσεων, επί τη βάση των οποίων δημιουργήθηκαν ερωτηματικά σχετικά με τις δυνατότητες της γυναικείας φύσης να “παράγει” υψηλές αθλητικές επιδόσεις. Την περίοδο, όμως, αυτή εμφανίζονται στις βιομηχανικές δυτικές κοινωνίες και οι πρώτες συστηματικά τεκμηριωμένες θέσεις των γυναικών σχετικά με την ιστορικοπολιτισμική αιτιότητα των αντιλήψεων περί αρσενικότητας και θηλυκότητας ((Schenk, 1980; Καμπερίδου, 2005). Ένα πολύ αντιπροσωπευτικό δείγμα της εποχής αυτής αποτελεί κατά την άποψή μας το έργο της Vaerting (1921). Επίσης, η Mayreder έγραφε το 1907: «...δεν πρέπει να παραβλέπουμε το γεγονός ότι αρσενικότητα και θηλυκότητα απλά είναι πολιτισμικά παράγωγα και όχι κάτι το οποίο έχει καθολική και αμετάβλητη ισχύ». Στα πλαίσια αυτά άνδρας και γυναίκα κατανοούνται ως μετασχηματιζόμενα κοινωνικά μεγέθη. Ενδεχομένως δε η κοινωνική αξία και σημαντικότητα των επιδόσεών

τους να εξαρτώνται από τις υπάρχουσες σχέσεις εξουσίας.

Παραδειγματικά προς τούτο αναφέρουμε την εξαιρετικής σημαντικότητας για τον γυναικείο ολυμπιακό αθλητισμό προσπάθεια της Γαλλίδας Alice Milliat, η οποία τον Οκτώβρη του 1921 ίδρυσε μαζί με γυναίκες αντιπροσώπους από πέντε ακόμα χώρες την Παγκόσμια Ομοσπονδία Γυναικείου Αθλητισμού (FSFI) (βλ. αναλυτικά Πατσαντάρας, 2006). Η προσπάθεια της FSFI να αποδεσμευτεί από το ολυμπιακό κίνημα και να διοργανώσει σε βάθος χρόνου αυτόνομους γυναικείους Ολυμπιακούς Αγώνες απέτυχε εξαιτίας των σχέσεων εξουσίας. Το γεγονός αυτό δείχνει ότι οι οποιεσδήποτε προσπάθειες αλλαγής των θεσμών, των δομών, των κανόνων και των πρακτικών στον ολυμπιακό αθλητισμό χωρίς έναν εκδημοκρατισμό και μετασχηματισμό της κυρίαρχης εξουσιαστικής αρχής, δηλ. της ΔΟΕ δεν είναι πραγματοποιήσιμες.

Η αποδοχή, λοιπόν, της βιολογικής διαφοράς ως δομικού συστατικού συγκρότησης του ολυμπιακού αθλητισμού, αλλά και η αποδοχή της ως αναλυτική κατηγορία στις προσπάθειες διερεύνησης των σχέσεων των φύλων, σε συνδυασμό με τον ανδροκεντρικό χαρακτήρα του ολυμπιακού κινήματος οδήγησε και μάλλον οδηγεί τις αξιώσεις περί ισότητας και ισονομίας μεταξύ ανδρών και γυναικών σε όλα τα ολυμπιακά επίπεδα σε αδιέξοδο. Το ευμετάβλητο κοινωνικοπολιτισμικά νοηματικό της περιεχόμενο της προσέδιδε και της προσδίδει έναν χαρακτήρα ιδεολογικής, πολιτικής, οικονομικής κ.τ.λ. πολυσκοπιμότητας και πολυχρησιμότητας. Η σύγκριση των αθλητικών επιδόσεων των δύο φύλων, ιδιαίτερα στον ολυμπιακό αθλητισμό, είναι μια αυτονόητη και ουσιαστικά ιστορικοκοινωνικής

προέλευσης μέθοδος και σχετίζεται με την επιδίωξη να αντλήσουμε πολιτισμικό νόημα από κοινωνικές κατηγορίες, που εκ προοιμίου κατηγοριοποιώντας διαφοροποιούμε. (Kamberidou & Patsantaras, 2006). Μεθοδολογικά, λοιπόν, στην αθλητική επιστήμη δεν μπορούμε να μην λάβουμε υπόψη τη διαφορετικότητα του φύλου, από τη στιγμή που αυτή η διαφορετικότητα λαμβάνει χώρα στην παρατηρούμενη αθλητική ολυμπιακή επικοινωνία, η οποία και παραπέμπει στη διαφορετικότητα αυτή.

Προσεγγίζοντας την ολυμπιακή αθλητική κοινωνική πραγματικότητα με τη βοήθεια της διαφορετικότητας του φύλου, διαπιστώνουμε πολυάριθμα φαινόμενα διάκρισης, όπως ανισότητα οικονομικής αποζημίωσης, status αθλητικών-θεσμικών ρόλων, στελέχωση θέσεων θεσμικής εξουσίας κ.τ.λ., τα οποία χωρίς αυτήν την παράμετρο δεν θα μπορούσαμε να τα παρατηρήσουμε. Επομένως, η ταξινόμηση των ενεργημάτων κατά βιολογικό φύλο στον ολυμπιακό αθλητισμό υπό τις προαναφερόμενες προϋποθέσεις, δημιουργεί και μια κοινωνικοπολιτισμικής αιτιότητας αξιολογική ιεράρχηση μεταξύ ανδρικών και γυναικείων αθλητικο-αγωνιστικών εγχειρημάτων και επιτευγμάτων στον διασυσχετισμό τους με την οικονομία. Η εμπορική-οικονομική αξία, π.χ., της γυναικείας αθλητικής ολυμπιακής επίδοσης, της ολυμπιακής νίκης, όχι στα πλαίσια της "κρατικής αποζημίωσης" που γνωρίζουμε στην Ελλάδα, αλλά ως προς την αντιμετώπισή της από ευρύτερους οικονομικούς θεσμούς, είναι πάντα υποδεέστερη από την ανδρική. Αυτή φυσικά η διάκριση έχει σαφέστατα κοινωνικοπολιτισμική αιτιότητα (Patsantaras & Kamberidou, 2006). Η κοινωνικά αναγκαία αλλά χωρίς οικονομική αποζημίω-

ση εργασία της γυναίκας στον χώρο της οικογένειας, συνηγόρησε στην αποδοχή και στον χαρακτηρισμό της ως “μη σταθερό εργατικό δυναμικό” και στην περιθωριοποίησή της όσον αφορά την αγορά εργασίας, αλλά και στον αποκλεισμό της από τις θέσεις εξουσίας. Η οικονομική αξία της γυναικείας δραστηριότητας αναδεικνύεται στα πλαίσια αυτά υποδεέστερη της ανδρικής. Προς την κατεύθυνση αυτή συνηγόρησε εξάλλου ο ανδροκεντρικός χαρακτήρας του ολυμπιακού φαινομένου, ο οποίος δημιούργησε αντίστοιχα και κυρίαρχα άντρες “καταναλωτές του ολυμπιακού προϊόντος” (Πατσαντάρας, 2006). Το γένος του προσώπου, λοιπόν, στην αθλητική ολυμπιακή κοινωνία εμφανίζεται ως δομική και λειτουργική παράμετρος. Τα αρσενικά και θηλυκά πρόσωπα δεν συμβολίζουν απλά δέσμες δυσδιάκριτων διαφορών κατά την ανέλιξη των ρόλων τους, όπως συμβαίνει σήμερα σε άλλες κοινωνικές περιοχές οι οποίες δομούν τις επικοινωνίες τους παραβλεπτικά όσον αφορά το φύλο, αλλά υπάγονται σε διαφορετικές πολλές φορές κανονιστικές σταθερές, οι οποίες παράγουν διαφορετικές προσδοκίες. Το ανήκειν σ’ ένα φύλο ενεργοποιεί, επομένως, στον ολυμπιακό αθλητισμό αντίστοιχα ένα διαφορετικό κοινωνικό νόημα, μια διαφορετική έσω ή έξω προσδοκία που συνδέεται άμεσα με τα γενετικά χαρακτηριστικά, με το σώμα.

Η αποδοχή της βιολογικής διαφοράς μεταξύ ανδρικού και γυναικείου φύλου ως κεντρική κατηγορία θεσμικής συγκρότησης του ολυμπιακού αθλητισμού είναι αυτή που οδηγεί και στη διπολική πρόσληψη από το σχετικό κοινωνικό περιβάλλον της αθλητικοαγωνιστικής έκφρασης. Το δεδομένο αυτό υποδηλώνει ευθύς εξαρχής ότι τόσο ο ολυμπιακός αθλητι-

σμός όσο και το περιβάλλον δεν ενδιαφέρονται εάν το συμμετέχον υποκείμενο έχει γυναικείο ή ανδρικό σώμα, αλλά ότι είναι ανδρικό ή γυναικείο σώμα, με βάση τα γενετικά χαρακτηριστικά του. Στα πλαίσια αυτά το ανθρώπινο σώμα μπορεί και από τα δύο φύλα να εργαλειοποιείται πανομοιότυπα, αλλά μετασηματίζεται σε μέσον, σε φορέα επιδόσεων διαφορετικής πολιτισμικής ποιότητας και αξίας, ανάλογα με την κοινωνικοπολιτισμική συγκυρία. Στην Αθλητική Επιστήμη αν και είναι αρκετά σαφή τα όρια μεταξύ φυσιολογικής και πολιτισμικής παρέμβασης – τεχνογνωστική παρέμβαση (Πατσαντάρας, 2006α)– εντούτοις η “θεωρητική” αντιμετώπιση του σώματος και η μεταβαλλόμενη σημασιολογία του έχουν μέχρι σήμερα κατά κανόνα παραμείνει στον χώρο της φυσικότητας, του αδιερεύνητα αυτονόητου. Εφόσον το βιολογικό φύλο συνιστά αμετάβλητη φυσική κατηγορία, τότε τα νοηματικά δυναμικά της διαφυλικής διαφοράς δεν απενεργοποιούνται με το χρονικό τέλος της αθλητικοαγωνιστικής επικοινωνιακής πρακτικής. Η διπολικότητα συνεχίζεται με μεταλλαγμένα νοήματα και πέραν αυτής και μετασηματίζεται έτσι σε αξιολογικού τύπου ιεράρχηση των γυναικείων και ανδρικών ολυμπιακών αθλητικών επιδόσεων, αλλά και σε δομούσα κατηγορία στελέχωσης της θεσμικής εξουσίας.

Η αναγνώριση των βιολογικών διαφορών μετασηματίζεται, επομένως, εδώ από κριτήριο ισόνομης αξιολόγησης των επιδόσεων, σε κριτήριο διαφυλικού κοινωνικού επιμερισμού και κοινωνικής ιεράρχησης (Πατσαντάρας, 2006). Το δεδομένο αυτό αντανακλάται με σαφήνεια στη γυναικεία εκπροσώπηση στη ΔΟΕ.

Συμπερασματικές απόψεις

Το δεδομένο ότι οι κοινωνικές σχέσεις στις νεωτερικές και ουσιαστικά στις μετα-νεωτερικές κοινωνίες είναι περίπλοκες και για τον λόγο αυτόν δεν είναι δυνατόν να αναχθούν σε απλές νομοτέλειες και κατηγορίες, αφαιρούσε κατά ένα μεγάλο μέρος την επιστημονικότητα των κοινωνιολογικών ερευνών προπάντων σε σύγκριση με τους θεωρητικά σαφείς και μονοσήμαντους νόμους των φυσικών επιστημών. Η κοινωνιολογία, λοιπόν, είχε ευθύς εξαρχής και σε αντίθεση με τις φυσικές-βιολογικές επιστήμες να αντιμετωπίσει το πρόβλημα της περιπλοκότητας (Willke, 1991). Όμως, οι νεότερες εξελίξεις στις φυσικές επιστήμες καθιστούν ολοένα και πιο σαφές το γεγονός ότι οι απλοί τους νόμοι έχουν ισχύ μόνο σε ένα μέσο πεδίο και πέραν αυτού αυξάνεται η ακαθοριστία, η σχετικότητα, η αλληλεπίδραση και η περιπλοκότητα πολλών δεδομένων που με τεχνητό μόνο τρόπο απομονώνονται στα κλασικά πειράματα. Εάν ληφθεί υπόψη η περιπλοκότητα των φαινομένων, έχουμε ως αποτέλεσμα να φτάνουμε σήμερα και στις θετικές επιστήμες σε άλλα συμπεράσματα (Prigogine, 2003). Στο πνεύμα αυτό, ερωτηματικά που σχετίζονται με τις σχέσεις των φύλων, απεγκλωβίστηκαν ή μάλλον οφείλουν να απεγκλωβιστούν από την κυρίαρχη μέχρι σήμερα βιολογιστική αντίληψη. Η διχοτόμηση του φύλου στον ολυμπιακό αθλητισμό, όπως σαφέστατα δείχνει η κοινωνικοϊστορική διαδρομή και πραγματικότητα του ολυμπιακού φαινομένου, δεν ήταν ποτέ σε κοινωνικά και πολιτισμικά επίπεδα ιδεολογικά ουδέτερη διαδικασία. Το δεδομένο αυτό μας επισημαίνει ότι η ολυμπιακή αθλητική επικοινωνία και δραστηριότητα της γυναίκας σίγουρα επηρεάστηκε και επηρεάζεται ουσιαστικότερα από τις κυ-

ρίαρχες κοινωνικά ιδεολογίες, τις δομές και τις αξίες του συστήματος του ολυμπιακού αθλητισμού, των οποίων, όμως, το νόημα μεταβάλλεται επειδή έχουν μια δυναμική σχέση με το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον και την κοινωνικοϊστορική περίοδο, στα πλαίσια της οποίας διαπραγματευόμαστε τα οποιαδήποτε ερωτηματικά μας (Patsantaras, 1994: 27-35).

Η διαφυλική κατηγοριοποίηση της ολυμπιακής αθλητικοαγωνιστικής επικοινωνιακής πρακτικής, στα πλαίσια της αλληλεπίδρασης βιολογικών και πολιτισμικών παραγόντων, είναι μεταβαλλόμενο μέγεθος. Οι διαφορές στην αθλητική απόδοση μεταξύ ανδρών και γυναικών οφείλονται σε παράγοντες σωματομετρικών διαστάσεων, μεταβολικών διαφοροποιήσεων, αλλά κυρίως σε κοινωνικοπολιτισμικής και κοινωνικοϊστορικής αιτιότητας παράγοντες. Η διπολικότητα αυτής της μορφής ξεπερνάει, επομένως, τα όρια του αναγκαίου μέσου με σκοπό την προσέγγιση κάποιας αξίας, είναι βαθιά ριζωμένη πέραν των αγωνιστικών δομών του ολυμπιακού αθλητισμού και καθορίζει και τη θεσμική του οργάνωση, όσον αφορά τη συμμετοχή της γυναίκας στα κέντρα εξουσίας.

Οι βιολογικές παράμετροι που ουσιαστικά συντελούν στη συντήρηση της διπολικότητας άνδρας/γυναίκα, αθλητής/αθλήτρια είναι πολύμορφες, πολυμεταβλητές και πολυεξαρτώμενες από το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, κυρίως όσον αφορά την κοινωνική τους ενεργοποίηση. Η αμφισβήτηση του "φυσικού χαρακτήρα" της διπολικότητας των φύλων έχει σήμερα ως κυρίαρχη βάση τις μελέτες της Butler (1990). Η Bryson (1999) αναφέρει, επίσης, πως η αμιγής βιολογική διαφορά είναι αποτέλεσμα πολιτισμικών φαντασιώσεων. Σε μελέτες πάλι η Rogers (2000), καθηγή-

τρια νευρολογίας στο πανεπιστήμιο New England της Αυστραλίας, αναφέρεται σε πολλές περιπτώσεις, οι οποίες σχετίζονται με τις επιδράσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος στη διαμόρφωση χαρακτηριστικών του βιολογικού φύλου.

Στα επίπεδα της ολυμπιακής αθλητικής επικοινωνιακής πρακτικής, σε αντίθεση με αυτήν πλείστων άλλων επιμέρους κοινωνικών περιοχών σήμερα, όχι μόνο δεν συναντάμε μια δομική ουδετερότητα όσον αφορά το βιολογικό φύλο, αλλά συναντάμε μια δομική διασφάλιση της βιολογικής διαφοράς. Ο ολυμπιακός αθλητισμός από τη στιγμή που κατηγοριοποιεί τα επικοινωνιακά του ενεργήματα σε ανδρικά και γυναικεία, παράγει αντίστοιχα και συγκεκριμένες προσδοκίες και συμπεριφορές κατά φύλο και αποκλείει άλλες. Επομένως, παρέχεται η δυνατότητα να είναι αυτές διαφορετικές για τον άνδρα και διαφορετικές για τη γυναίκα. Ο δομικός αυτός μηχανισμός διαμόρφωσης εξειδικευμένων κατά φύλο κοινωνικών προσδοκιών σίγουρα, όταν ξεπερνάει τα αθλητικοαγωνιστικά πλαίσια, ανάλογα με την περιστασιακή του εργαλειοποίηση και χρήση μπορεί να αναδειχθεί και ουσιαστικά αναδεικνύεται, όπως σαφέστατα δείχνει η ολυμπιακή πραγματικότητα, ως μηχανισμός παραγωγής κοινωνικής ανισότητας. Η διχοτόμηση των δύο φύλων που πραγματοποιείται σύμφωνα με τις κρατούσες αντιλήψεις χάριν της ισονομίας είναι, όπως φαίνεται, η αιτία άνισης κατανομής της θεσμικής εξουσίας μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Η βιούμενη διαφυλική πρόσληψη των συμμετεχόντων στον ολυμπιακό αθλητισμό παραπέμπει κυρίως σε φυσικά-βιολογικά δεδομένα, τα οποία, όμως, γίνονται αντιληπτά, τουλάχιστον όπως αυτό φαίνεται από την κοινωνική πραγ-

ματικότητα, ως αιτία κοινωνικής κατηγοριοποίησης που τίθεται στην υπηρεσία μιας κατά τις κοινωνικοπολιτισμικές περιστάσεις αξιολογικής ιεράρχησης μεταξύ γυναικείων και ανδρικών ολυμπιακών επιτευγμάτων. Προς τούτο, όπως με σαφήνεια υπογραμμίσαμε, διαδραμάτισαν και διαδραματίζουν ακόμα καθοριστικό ρόλο οι ιδεολογικές απόψεις των ιδρυτικών μελών του ολυμπιακού κινήματος. Στη διαμόρφωση των αντιλήψεών τους συνέβαλαν αναμφισβήτητα και οι βιολογικές αντιλήψεις της εποχής, αλλά κυρίως το ιδεολογικό κλίμα που περιέβαλε τις σχέσεις των δύο φύλων. Ουσιαστικά επί των δεδομένων αυτών δομήθηκε και οργανώθηκε ο ολυμπιακός αθλητισμός.

Σήμερα, όμως, υπάρχει μια μεγάλη ασυμβατότητα μεταξύ συστήματος αξιών, π.χ., δημοκρατική λειτουργία των θεσμών του ολυμπιακού αθλητισμού, και εκπροσώπησης των γυναικών σε θεσμούς λήψης αποφάσεων. Η διάκριση μεταξύ άνδρα και γυναίκας στον αγωνιστικό τομέα σύμφωνα με βιολογιστικές αντιλήψεις, οι οποίες χρήζουν αναθεώρησης και διαφοροποιημένης κατά άθλημα προσέγγισης, ενδεχομένως να μην κατανοείται ως μορφή θεσμοθετημένης κοινωνικής διάκρισης. Σίγουρα, όμως, συσχετιζόμενη αυτή η διπολικότητα με διάφορες κοινωνικοπολιτισμικές παραμέτρους ενεργοποιεί και παγιώνει τον αποκλεισμό των γυναικών από τα θεσμικά κέντρα λήψης αποφάσεων της ΔΟΕ. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι η ΔΟΕ σε θεσμικό οργανωτικό επίπεδο είναι ευθυγραμμισμένη όσον αφορά το θέμα γυναίκα ακόμα στις ιδεολογικές συνιστώσες των απόψεων της εποχής του Coubertin. Επιβάλλεται ένας ριζοσπαστικός μετασχηματισμός της σύνθεσής της και η ισότιμη συμμετοχή των γυναικών σε αυτή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Bausenwein, I. (1976). Physische Leistungsgrundlagen von Frauen unter besonderer Berücksichtigung der Ausdauerleistungsfähigkeit und der Erweiterung des Spielangebots. In: DSB (Hrsg.): *Chancen und Hemmnisse für Frauen im Sport*. 2. Aufl. Frankfurt, 107-111.
2. Bennett, H. (1998). Fremdbestimmung. In: Lexikon der Ethik im Sport. Hrsg. Im Auftrag des B. I. für Sportwissenschaft von O. Gruppe/D. Mieth. Schorndorf. 176-180.
3. Bryson, V. (1999). *Feminist debates*. London, Macmillan.
4. Butler, J. (1990). Gender trouble: Feminism and the subversion of identity. London.
5. Cachay, K. (1988). Sport und Gesellschaft: zur Ausdifferenzierung e. Funktion u. ihrer Folgen. Schorndorf.
6. Digel, H. (1999). Leistungssportsysteme in Europa. In: Juetting, D. (Hrsg): *Sportvereine in Europa zwischen Staat und Markt*. Muentener; New York; Muenchen. 60-93.
7. Heinemann, K. (1983). Einfuehrung in der Soziologie des Sports. Schorndorf.
8. Hermann, A. (1903). Die weiteren Maßnahmen für die Erstarkung der weiblichen Jugend durch Bewegungsspiele. In: *Jahrbuch für Volks- und Jugendspiele* 12, 80-83.
9. Kamberidou, Irene & Patsantaras, Nikolaos (2006). Towards a Gender-Neutral Inclusive Information Society: Preserving the European Model in the Information Age. In: The CORDIS focus online edition, March 2006, <http://cordis.europa.eu.int/ist/directorateg/seminar/20060405.htm>
10. Καμπερίδου, Ειρήνη (2006). Η Αθλήτρια ως Κοινωνικό Είδωλο: Ένα Καινούργιο Αρχέτυπο. *Γυναίκα & Άθληση*. Τόμος II, τεύχος 3. Έκδοση της Πανελληνίας Ένωσης για την Προώθηση των Γυναικών στον Αθλητισμό και τα Σπορ (Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ), Θεσσαλονίκη.
11. Καμπερίδου, Ειρήνη (2005). Ο Έμφυλος Ηρωισμός του Αθλητισμού. Εισήγηση στην διημερίδα με θέμα: «Μεσογειακή Κουλτούρα-Γυναίκες και Σπορ» της Πανελληνίας Ένωσης για την Προώθηση των Γυναικών στον Αθλητισμό και τα Σπορ (Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ.), 4-5 Νοεμβρίου, Θεσσαλονίκη.
12. Καμπερίδου, Ειρήνη (2004). Έμφυλο και Ολυμπισμός. Εισήγηση στο 8^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πτυχιούχων Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού (ΠΕΠΦΑ), 7-9 Μαΐου 2004, Αθήνα.
13. Καμπερίδου, Ει. & Πατσαντάρας, Ν. (2005). Ο Προβληματισμός περί έμφυλου υποκειμένου στον Ολυμπιακό Αθλητισμό. Εισήγηση στο 13ο Διεθνές Συνέδριο Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού του Τμήματος Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 20-22 Μαΐου 2005, Κομοτηνή. (βλ. *Άθληση & Κοινωνία, Περιοδικό Αθλητικής Επιστήμης*: 55-56. ΤΕΦΑΑ του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, Κομοτηνή.
14. Mayreder, R. (1907). Zur Kritik der Weiblichkeit. Jena/Leipzig: Diderichs.
15. Moebius, P.J. (1908). Ueber den physiologischen Schwachsinn des Weibes. Halle.
16. Patsantaras, N. & Kamberidou I. (2006). Gender Equity in Olympic Sports: Absenteeism and "Invisibility". *International Sports Law Journal*, Athens, Greece.
17. Patsantaras et al. (2005). Sinndimensionen des Olympischen Wettkampfs. Eine Systemtheoretische Betrachtung. In: *Das Wissenschaftsmagazin der Deutschen Sporthochschule Köln*. Köln: 38-46.
18. Patsantaras, N. (1998). Trainer(in)/ Training/Trainerethos. In: Lexikon der Ethik im Sport. Hrsg. Im Auftr. Des Bundesinstituts fuer Sportwissenschaft von Ommo Gruepe und Dietmar Mieth. 1. Aufl.-Schorndorf. 566-569.

19. Patsantaras, Nikolaos (1994). *Der Trainer als Sportberuf*. Entwicklung und Ausdifferenzierung einer Profession Schorndorf: Verlag Karl Hofmann.
20. Πατσαντάρας, Ν. (2006). *Η αθλητική αγωνιστική επικοινωνία μεταξύ προσαρμογής και απόκλισης: Το φαινόμενο doping*. Αθλητική Επιστήμη – Θεωρία και Πράξη.
21. Πατσαντάρας, Νικόλαος (2006α). *Η αθλητική αγωνιστική δράση μεταξύ προσαρμογής και απόκλισης: Το Φαινόμενο doping*. Artwork Publishing House, Αθήνα (υπό έκδοση).
22. Πατσαντάρας, Ν. (2006β). Ολυμπισμός: Κοινωνιολογική προσέγγιση. Πανεπιστημιακές σημειώσεις. ΤΕΦΑΑ, Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
23. Pfister, G. (1990). The Medical Discourse on Female Physical Culture in Germany in the 19th and Early 20th Centuries. In: *Journal of Sport History* 17. 183-199.
24. Pfister, G. (1998). Frauensport/ Frauen im Sport. In: *Lexikon der Ethik im Sport*/hrsg. Im Auftr. Des Bundesinstituts fuer Sportwissenschaft von Ommo Grupe und Dietmar Mieth. 1. Aufl.-Schorndorf. 164-170.
25. Pfister, G. (1998a). Vom schwachen zum starken Geschlecht? Frauensport im medizinischen Diskurs. Vortrag auf dem ISHPES-Kongress 1997 in Lyon. Erscheint in den Proceedings im Academia-Verlag.
26. Prigogine, I. (2003). *Το τέλος της βεβαιότητας*. (Μετ. Μαρουλάκος Στ.). Εκδόσεις Κάτοπτρον, Αθήνα.
27. Rogers, L. (2000). *Sexing the brain*. New York, Columbia University Press.
28. Schenk, H. (1980). Die feministische Herausforderung. 150 Jahre Frauenbewegung in Deutschland. Muenchen.
29. Vaerting, M. (1921). *Neuebegruendung der Psychologie von Mann und Weib*. Bd. 1. Karlsruhe.
30. Wahl, A. (1990). *La ball au pied. Histoire du football*. Paris.
31. Weininger, O. (1917). *Geschlecht und Charakter. Eine prinzipielle Untersuchung*. Wien, Leipzig.
32. Williamson, D.J. (1991). *Belles of the Ball*. Devon.
33. Willke, H. (1991). *Systemtheorie: eine Einfuehrung in die Grundprobleme der Theorie sozialer Systeme*. 3, ueberarb. Aufl. Stuttgart; New York; Fischer.
34. Χαραχούσου, Υβόννη (2003). Γυναίκες σε ηγετικούς ρόλους του αθλητισμού: τρόποι αποτελεσματικής συμβολής. *Γυναίκα και Άθληση*, Τόμος II, Τεύχος 1, 21-28.